

*Mehmet Necati Kutlu**

NEDEN EDEBİYAT SORUSUNA LATİN AMERİKA'DAN BİR YANIT: GABRIEL GARCIA MÁRQUEZ

SUMMARY

Colombian Gabriel García Márquez is one of the most famous contemporary novelists. His novels usually reflect the Latin American reality in a supernatural and mysterious ambiance. Therefore he is considered one of the most important writers representing the “boom” period and “magical realism” movement. This study aims to discuss the spirit that moved the Colombian writer to write. Concretely the question to be asked is “why literature”. In other words in the context of this work we have tried to find some kind of an answer to what writing represents to such an important novelist. Another question that seemed challenging was the way Marquez wrote; how did he feel comfortable in order to build up his narrations, how and where did he work. Our research on his books, on studies on him, his literary creation and some interviews with him revealed some interesting hints on these subjects.

Keywords: *Marquez, Colombia, magical realism, Latin American literature, Macondo, boom.*

Anahtar sözcükler: *Marquez, Kolombiya, Büyülü gerçekçilik, Latin Amerika Edebiyatı, Macondo, boom.*

“Neden edebiyat?” sorusuna Latin Amerika perspektifinden baktığımızda, Gabriel García Márquez (1928) başlı başına bir inceleme konusu ve hatta bir yanıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmamızda, Gabriel García Márquez’in başlıbaşına bir edebiyat devi, bir edebiyat dehası oluşu üzerinde durulmayacaktır. Bu çalışmanın ana eksenini, Márquez’in nasıl ve neden yazdığı teşkil edecektir. Diğer bir deyişle, Márquez’in nasıl yazdığı araştırılacak ve “neden edebiyat?” sorusuna Kolombiya’nın Nobel ödülüyle taçlandırılan bu ünlü yazarının ne yanıt verebileceği ortaya konmaya çalışılacaktır. Yöntem konusuna gelince; öncelikle Latin Amerika kavramının neyi ifade ettiği, ikincil olarak ise yazarın yaşam öyküsü üzerinde durulacak, sonra Márquez’in kendi anlatıları ile tanınmış bazı eleştirmen ve

*Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İspanyol Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

araştırmacıların ifadeleriyle “nasıl ya da neden edebiyat” sorularına yanıt verilmeye çalışılacaktır.

Yaygın olarak kabul edilen görüşler Latin Amerika’yı ya coğrafi alan olarak ya da konuşulan dillerin kökenlerine göre belirlemektedir. Bunların bazılarına göre, Amerika Birleşik Devletleri’nin güneyinde kalan tüm ülkeler için Latin Amerika ülkeleri ifadesi kullanılabilirken, diğer bazı kaynaklar, Amerika kıtasında İspanyolca, Portekizce ve Fransızca konuşan ülkeleri bu tanım çerçevesine almaktadırlar. Bir kültür unsuru olarak değerlendirdiğimiz “latin” tanımı dil olgusuyla yakından ilintili olduğundan, ikinci yaklaşım bize daha kabul edilir görünmektedir. Şüphesiz Latin Amerika ülkelerini birbirleriyle ilişkilendiren tek unsur dil değildir. Birleştirici unsurların başında gelen dillerin yanında, Katolik inancı, ırksal karışımın ifadesi olan melez yapı (yerliler, avrupalılar, afrika kökenli zenciler ve bu ırkların karışımından oluşan melez ırk), ortak tarih gibi unsurlar da Amerika kıtasının orta ve güney bölgelerini homojen kılan unsurlardan ilk akla gelenlerdir. Başka bir ifade altında toplamak istersek; Latin Amerika’nın, başta İspanyolca olmak üzere Latince kökenli dilleri konuşan, çoğunluğu Katolik Hristiyan olan, yerli halk kültürleri üzerine başta İspanyol kültürü olmak üzere çeşitli Avrupa kültürleri ile yoğrulmuş, özellikle Kolomb’un keşfinden sömürge döneminin sonu olan XIX. yüzyıla dek ortak bir tarihi paylaşmış bir coğrafi ve kültürel alan olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde irili ufaklı otuzu aşkın ülkenin egemen olduğu bu coğrafyadaki devlet ve ulus kavramlarının eski dünyadakilerden farklı olduğu da bu çerçevede hatırlanmalıdır. Zira Venezuela ile Kolombiya, Arjantin ile Uruguay, ya da Meksika ile Guatemala arasındaki sınırlar bugün itibarıyla uluslararası ülke sınırlarını işaret etmekle birlikte, bu bölgelerde yaşayan halk açısından gerçek anlamda herhangi bir farklılığa işaret etmemektedirler. Diğer bir deyişle, ulus-devlet kavramı günümüz Latin Amerika’sı için geçerli değildir. Eş ya da akraba dilleri konuşan, büyük oranda aynı dini inacı paylaşan ve ortak bir tarihsel geçmişe dayalı, ortak bir ırk yapısını yaşayan bu ülkeler için olsa olsa kardeş-devletler türü bir tanım geçerli olabilecektir. Latin Amerika’lı yazarlar tarafında sıkça kullanılan ve ilk olarak 1891 yılında Kübalı yurtsever José Martí (1853-1895) tarafından ortaya atılan “*nuestra América*”¹ (bizim Amerikamız) tanımı da bu gerçeği işaret etmektedir. Bu çerçevede sunumunu yapmaya çalışacağım yazar, XIX yüzyıl başlarında General Simón Bolívar (1783-1830) tarafından bağımsızlıklarına kavuşturulan altı ülkeden biri olan Kolombiya’nın vatan-dışıdır.

Kolombiyalı, roman, öykü, senaryo yazarı ve gazeteci Gabriel García Márquez, 6 Mart 1928 tarihinde ülkenin kuzeyinde, Karayip Denizi’ne yakın bir bölgede yer alan Aracataca şehrinde dünyaya gelmiştir. Çocukluk yıllarını büyükanne ve büyükbabasının yanında geçiren yazar, ortaöğrenimini Barranquilla ve Zipaquirá şehirlerinde tamamlamıştır. Başkentte bulunan Bogotá Devlet Üniversitesi’nde hukuk öğrenimine başlayan Márquez, aynı dönemde şehrin önemli gazeteleri olan *El Universal*, *El Heraldo*, *El Espectador*’da ilk yazılarını yayımlamaya başlamıştır. Bu dönemde kaleme aldığı yazılar, küçük öyküler, röportajlar ve sanat eleştirilerinden ibarettir. Aynı dönemde “Septimus” takma adıyla kaleme aldığı bazı köşe yazıları da basılmıştır. Márquez *El Espectador* gazetesinin 1955 yılında kapatılması sonrasında yurt dışına çıkmıştır.² Kolombiyalı romancının bu dönemde bir süre Roma, Paris, Meksika ve Barselona’da

yaşadığı da bilinmektedir.³ Yazar çağdaş dönemde İspanyolca yazan yazarlar arasında en çok tanınan ve eserleri en çok dile çevrilen şahsiyettir. Yapıtları birçok eleştirmen tarafından *Yüz Yıllık Yalnızlık*'tan (Cien Años de Soledad) (1967) öncekiler ve sonrakiler olarak ikiye ayrılmaktadır. Márquez'in bu en ünlü romanını Meksika'da kaleme aldığı bilinmektedir.⁴ Araştırmacı José Miguel Oviedo yazarın bu en tanınmış ve edebi açıdan en önemli eserini ve romanın okurlar üzerindeki etkisini şöyle özetlemiştir: “Yalnızca gerçek bir başyapıt ve gerek hayal dünyasında gerekse gerçek dünyada varolabilecek tüm renklerin, boyutların sentezi olmakla kalmıyordu; aynı zamanda tam anlamıyla bir halk romanıydı. Herkes zorlanmaksızın romanı okuyabiliyordu; romanın bölümlerinde herkes, onları okumayı sürdürmeye yöneltecek değişik unsurlar buluyordu.”⁵

Gabriel García Márquez'in edebiyat alanında aldığı ilk ödül 1955 yılında “Un día después del sábado” (Cumartesi'den Sonra Bir Gün) adlı öyküsüyle layık görüldüğü, Bogotá Sanatçı ve Yazarlar Derneği, Ulusal Öykü Ödülü'dür.⁶ Latin Amerikalılık ruhunu ve kimliğini hep önde tutan yazar, kıtanın makûs talihini hep birincil öncelikleri arasında değerlendirmiştir. 1982 yılında Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülen Kolombiyalı yazar halkına ve kıtasına olan bağlılığının dışavurumu olarak, ödül törenine Venezuela ve Kolombiya'nın milli giysisi olan “liqui liqui” ile katılmıştır. Ünlü yazar, 10 Aralık 1982 tarihinde Nobel ödül töreninde yaptığı konuşmada, Latin Amerika ruhu ve hissettiği aidiyeti yansıtır tarzda şunları söylemiştir:

“On bir yıl oluyor, çağımızın en yetkin ozanlarından biri, Şilili Pablo Neruda, bu topluluğu sözü ile aydınlatmak üzere buraya geldi. O gün bugün, Avrupa'nın temiz vicdanlarında ve bazen de kirlili vicdanlarında, Latin Amerika'nın, halüsinasyon içindeki erkeklerle tarihi kadınların sonsuz inatlarının efsaneyle karıştığı, bu uçsuz bucaksız ülkenin, gizemli güncelliği dillerde. Promete tavırlı bir devlet başkanı, alevler içindeki sarayına çekilmiş, tek başına tüm bir orduya karşı koyarken öldü ve asla aydınlatılmayan kuşkulu iki hava faciasından birinde cömert bir gönül, diğerinde de ulusuna saygınlığını geri veren demokrat bir asker can verdi. Bu arada beş savaş, on yedi hükümet darbesi ile karşılaştık ve çağdaş Latin Amerika'da Tanrı adına ilk özkırımı yürürlüğe koyan şeytansı bir diktatörün yükselişini gördük. Bu süre içinde yirmi milyon Latin Amerika'lı çocuk, yani Batı Avrupa'da 1970'den bu yana doğanlardan daha çok sayıda çocuk, ikinci yaş günlerini kutlayamadan öldüler.

Yaklaşık yüz yirmi bin kişi zorbalığın sonucunda yitip gitti, sanki Uppsala kentinin tüm insanları yitmiş gibi. Pek çok kadın gebeyken tutuklandı ve Arjantin cezaevlerinde doğurdıkları çocukların kimlikleri de kaderleri de bilinmiyor. Kimi habersizce evlat edinilmiş, kimi askeri yönetim tarafından kimsesizler evine gönderilmiş. Bunlara bir son vermek istedikleri için tüm kıtada iki yüz bine yakın kadın ve erkek öldü, yüz binden çok insan da Orta Amerika'nın dik kafalı üç küçük ülkesinde, Nicaragua, El Salvador ve Guatemala'da. Bu olaylar Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelmiş olsaydı, nüfus oranına göre dört yıl içinde bir milyon altı yüz bin ölü saymak gerekecekti.

Gelenekten konuksever bir ülke olan bir ülke olan Şili'den bir milyon kişi, yani nüfusun yüzde onu göç etti. Eskiden kıtanın en uygar ülkesi olarak tanınan, 2.5 milyonluk küçük Uruguay beş yurttaşından birini yitirdi. El Salvador'daki iç savaş, 1979'dan bu yana, her yarım dakikada bir göçmen yaratıyor. Latin Amerika'nın tüm göçmenleri, tüm sürgünleri ile yaratılacak bir ülke, Norveç'ten daha kalabalık olurdu.

Bu yıl şirazesinden çıkmış bu gerçekliğin de, en az edebi ifadesi kadar İsveç Kraliyet Akademisi'nin dikkatini çekmiş olduğuna inanmak istiyorum.”⁷

Latin Amerikalılık kavramı üzerinde biraz durduktan ve Márquez'in bu kimliğe bağlılığını vurguladıktan sonra irdelemek istediğimiz husus, böylesi başarılı ve ünlü bir yazarın nasıl yazdığıdır. 1998 yılında Nobel ödülüne layık görülen José Saramago'nun (1922) romanlarını büyük bir ciddiyet ve şaşmaz bir disiplinle hergün iki dosya kağıdı doldurarak, bilgisayarda yazdığını ve yazdığı iki sayfanın yaklaşık olarak on beş-yirmi dakika sonra Lanzarote'deki evlerinin alt katında eşi Pilar del Río tarafından İspanyolca'ya çevrildiğini ve dolayısıyla her romanının tamamlandıktan en geç yirmi dakika sonra İspanyolca çevirisinin de hazır olduğunu biliyoruz.⁸ Meksikalı ünlü yazar Carlos Fuentes (1928) ise nasıl yazdığı konusunda şunları söylemiştir: “Ben sabahları erken kalkarım ve öğleye kadar yazabildiğim kadar yazarım. Kalvenci, püriten bir kusurum var. Amerika Birleşik Devletleri'nde, görevini yerine getirmemeyi büyük günah sayan koyu Protestanlar arasında yetişen bir Meksikalıyım. İnsan her gün çalışmazsa cehenneme gider! Ben hiçbir şey yapmadan bir palmyenin altında bir hamağa uzanıp yatmam örneğin. Görevimi yerine getirmem gerek, yazmalıyım. Bunun için her gün sabah yedi ile bir arası yazarım ve ancak böyle, Protestan bilincimle barışık yaşayabilirim.”⁹ Gabriel García Márquez'e döndüğümüzde ise, yazarın en az önceki örneklerde ele aldığımız ünlü romancılar kadar disiplinli ve devamlı çalıştığını görmekteyiz. Márquez, Plinio Apuleo Mendoza ile yaptığı söyleşilerinde sakın ve iyi ısıtılmış ortamlarda çalışmayı yeğlediğini, gürtültünün ve soğuğun kendisini rahatsız ettiğini¹⁰ belirttiikten sonra *Yüz Yıllık Yalnızlık* kitabını ne kadar zamanda, nasıl yazıp, ne şekilde bitirdiğini şöyle anlatmıştır: “On sekiz ay boyunca, her gün sabah dokuzdan öğleden sonra üçe kadar yazardım. Son gün olduğunu büyük bir kesinlikle biliyordum, fakat kitap yanlış bir saatte, sabah on bir sıralarında bitti. Mercedes evde değildi ve telefonda bunu anlatacak kimseyi bulamadım. Tüm şaşkınlığımı dünmüş gibi hatırlıyorum. Geri kalan zamanda ne yapacağımı bilemedim ve üçe kadar dayanmamı sağlayacak şeyler yaratmaya başladım.”¹¹ Ünlü yazar yazdıklarının taslak niteliğinde mi olduğu yoksa nihai metnin bu ilk yazımdan sonra mı belirlediğini yine aynı söyleşi aracılığıyla bizlere aktarmıştır. Márquez, taslaktan nihaî metne dönüşümün deneyimle oluşan ve gelişen bir ayrıcalık olduğunu şu sözleri ile ifade etmiştir: “Gençken doğrudan yazar, kopyalarını çıkarır ve tekrar üstünden geçerdim. Şimdi satır satır düzeltiyorum, öyle ki günün sonunda üzerinde hiçbir işaret ya da çarpı olmayan, neredeyse yayıma hazır, kusursuz bir sayfa ortaya çıkıyor... her zaman elektrikli bir daktilo ile (çalışıyorum). Yanlış yaptığımda ya da yazdığım bir sözcüğü beğenmediğimde, hatta bir daktilo hatası yaptığımda, bir çeşit kusur, saplantı, ya da meraktan dolayı kağıdı çıkarır ve yeni bir tanesine başlarım. On iki sayfalık bir hikaye için beş yüz sayfa harcayabilirim. Demek ki, yaratıcı hüküm hatasıyla daktilo hatasını dengelemek çılgın düşüncesinin hiçbir zaman üstesinden gelemeyeceğim.”¹² Yazarın eserlerini basım öncesinde dostlarına ve çevresindekilere göstermediğini, metinlerini kimsenin zamanından önce görmediğini de şöyle vurgulamıştır: “Hiçbir zaman. Bir çeşit batıl inanış halini aldı (bu). Gerçekten de, yazarların denizin ortasında gemisi batmış bir denizci gibi her zaman yalnız olduklarına inanırım. Dünyadaki en yalnız meslektir yazarlık. Yazmana hiç kimse yardım edemez.”¹³

“Neden edebiyat?” sorusunu Gabriel García Márquez açısından değerlendirdiğimiz-

de ise yazarın daha iyi bir dünya amacıyla yazdığı ve bu ereğinin gerçekleşmesi için bir araç olduğuna inandığı dünya görüşünü yazdıklarına yansıttığı söylenebilir. Öte yandan Márquez'in ideolojisini gerek edebi ürünlerinde gerek diğer yazılarında ve kamuoyu önünde yaptığı açıklamalarda tutkuyla savunduğunu da görmekteyiz. Ünlü romancının bu uğurda tanınmış simalarla dostluk ilişkisini geliştirdiği, onlarla dostluğu, yoldaşlığı kameralar önünde yaşayabildiği gibi, Perulu yazar Mario Vargas Llosa örneğinde olduğu gibi, tutkusunu, husumeti fiiliyata dökülecek düzeye vardırabildiği de görülmüştür. *And Dağlarında Terör*, *Don Rigoberto'nun Not Defterleri*, *Kent ve Köpekler* ve daha birçok eseri Türkçeye de çevrilen Peru'nun yaşayan en ünlü yazarı Mario Vargas Llosa ile aralarındaki husumet konusunda farklı değerlendirmeler yapılırsa da biz anlaşmazlığın iki yazarın birbirine zıt dünya görüşleri ekseninde geliştiğini düşünüyoruz. Fikir ayrılıkları konusunda Kolombiyalı yazar "Latin Amerika gerçekliğinin farklı yönleri vardır ve ben her birimizin bu gerçekliğin farklı yönlerini ele aldığımızı düşünüyoruz"¹⁴ derken; Llosa Márquez'i "Fidel Castro'nun saray çevresine mensup biri"¹⁵ olarak nitelemiştir.

Márquez açısından "neden edebiyat" sorusuna cevap aranırken göz ardı edilmemesi gereken bir husus da, Márquez'in eserlerinin tarihsel yönüdür. Márquez eserlerine özelde Kolombiya genelde Latin Amerika tarihinden kesitleri yarı gerçek yarı düşsel imgelerle perdeleyerek dahil etmiştir. Sisli, gerçeküstü öğeler arasına gizlenmiş bu gerçekliklere dünyanın farklı bölgelerinde okurlar farklı anlamlar yüklemiştir. Özellikle de haksızlığa uğrayan, sömürülen, ezilen topluluklar Márquez'in büyümlü gerçekliğinde kendi gerçeklerini görmüşler, yazarı da yazdıklarını da kendi malları gibi sahiplenmişlerdir.

Bu mütevazı tespitler –belki de yanılgılar- bize öncelikle iki hususu işaret ediyor: Birinci husus: Gabriel García Márquez toplumsal bilinci önde tutan bir yazardır ve edebiyatı, toplumsal gerçekliği vurgulamanın bir yolu olarak görmektedir. İki; Márquez'in toplumu, halkı Kolombiya halkı ile sınırlı değildir, o kendini aynı zamanda büyük Latin Amerika ailesinin bir ferdi, Latin Amerika halkının sesini duyuran bir fikir işçisi olarak görmektedir. Amacı, özelde kendi vatanının, kıtasının yaşadığı acıları, haksızlıkları ortaya koymak ve bunlara karşı çıkmak; alabildiğine düşsel ama bir o kadar da çarpıcı yaklaşımıyla bunların gerçekliklerini ve evrenselliklerini ortaya koymaktır. O halde "neden edebiyat" sorusuna Gabriel García Márquez açısından bakıldığında verilecek yanıt, "çünkü edebiyat evrenseldir ve evrensel yaraları işaret eder" olabilir.

Son olarak altını çizmek istediğim bir konu, biz edebiyat araştırmacılarının yazarlar ve yapıtları hakkında fikir öne sürerken son derece ihtiyatlı olmamız gerektiğidir. Zira kuramlarla yorumların ışığında –ya da karanlığında- bulmaya çalıştığımız ve heyecanla işaret ettiğimiz anlamlar zaman zaman yazarların ifadeleri ile boşa çıkabilmektedir. Bu konuda en çarpıcı örneklerden birini de yine Gabriel Garcia Márquez vermiş ve kendisine Yüzyıllık Yalnızlık romanının tüm dünyada yakaladığı inanılmaz başarının arkasında yatan neden ve bu başarının onu şaşırtıp şaşırtmadığı sorulduğunda soruyu şöyle yanıtlamıştır:

"Hayır, bilmek istemiyorum. Kafamdaki birkaç yakın arkadaşı düşünerek yazdığım bir kitabın peynir ekmek gibi satmasının nedenlerini öğrenmek tehlikeli olabilir!"¹⁶

DİPNOTLAR

- 1 Küba'nın milli kahramanı, Küba Devrimci Partisi'nin kurucusu ünlü şair ve yazar José Martí tarafından ortaya konmuş bir kavramdır. Aynı zamanda yazarın "Revista Ilustrada de Nueva York" adlı derginin 10 Ocak 1891 tarihinde basılan nüshasında yayımlanan makalesinin başlığıdır.
- 2 Enciclopedia Santillana, Grupo Santillana de Editores, S. A., Barcelona, 2001, s. 623.
- 3 Pedro Shimose, *Diccionario de autores iberoamericanos* (İberoamerikalı Yazarlar Sözlüğü), Ministerio de Asuntos Exteriores, Dirección General de Relaciones Culturales, Instituto de Cooperación Iberoamericana, Madrid, 1982, s. 180.
- 4 Mehmet Necati Kutlu, *Carlos Fuentes'in İki Romanında Meksika Tarihinin Yansımaları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001, s. ...
- 5 José Miguel Oviedo, *Antología Crítica del Cuento Hispanoamericano del Siglo XX* (XX. Yüzyıl Latin Amerika Öyküsü Eleştirel Antolojisi), Alianza Editorial, Madrid, 1992, s. 582.
- 6 *XX. Yüzyıl Latin Amerika Öyküleri* (Derleyen ve Çeviren: Mehmet Necati Kutlu), Oknos Yayınları, Ankara, Kasım 1999, s. 11-12.
- 7 Plinio Apuleyo Mendoza, *Gabriel García Márquez'le Konuşmalar* (Çeviri: Şen Süer-Hilmi Bitim), Metis Yayınları, İstanbul, 1983, s. 10-11.
- 8 Jose Saramago ile, 15. 05. 2007 tarihinde İstanbul'da yapılan özel görüşme.
- 9 José María Marco, "Kutsal Bölge'den Doğmamış Kristof'a Carlos Fuentes", *Cumhuriyet Kitap*, Sayı 494, 5 Ağustos 1999, s. 4.
- 10 Plinio Apuleyo Mendoza, a.g.e., s. 34.
- 11 a.e., s. 90.
- 12 a.e., s. 38.
- 13 a.e., s. 39.
- 14 María Antonia Beltran-Vocal, *La Novela Española e Hispanoamericana Contemporánea* (Çağdaş İspanyol ve Latin Amerika Romanı), Betania, Madrid, 1989, s. 220.
- 15 "Vargas Llosa: García Márquez es un cortesano de Fidel Castro" (Vargas Llosa: Garcia Márquez Fidel'in Saray Çevresine Mensup Biridir), *El Mundo*, Madrid, 3 Mayıs 2003, Cumartesi, Kültür Sayfası.
- 16 Plinio Apuleyo Mendoza, a.g.e., s. 92.

KAYNAKÇA

- BELTRAN-VOCAL, María Antonia Beltran-Vocal, *La Novela Española e Hispanoamericana Contemporánea* (Çağdaş İspanyol ve Latin Amerika Romanı), Betania, Madrid, 1989.
- KUTLU, Mehmet Necati, *Carlos Fuentes'in İki Romanında Meksika Tarihinin Yansımaları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.
- MARCO, José María, "Kutsal Bölge'den Doğmamış Kristof'a Carlos Fuentes", *Cumhuriyet Kitap*, Sayı 494, İstanbul, 5 Ağustos 1999.
- MENDOZA, Plinio Apuleyo, *Gabriel García Márquez'le Konuşmalar* (Çeviri: Şen Süer-Hilmi Bitim), Metis Yayınları, İstanbul, 1983.
- OVIEDO, José Miguel, *Antología Crítica del Cuento Hispanoamericano del Siglo XX* (XX. Yüzyıl Latin Amerika Öyküsü Eleştirel Antolojisi), Alianza Editorial, Madrid, 1992.
- SHIMOSE, Pedro, *Diccionario de autores iberoamericanos* (İberoamerikalı Yazarlar Sözlüğü), Ministerio de Asuntos Exteriores, Dirección General de Relaciones Culturales, Instituto de Cooperación Iberoamericana, Madrid, 1982.
- XX. Yüzyıl Latin Amerika Öyküleri* (Derleyen ve Çeviren: Mehmet Necati Kutlu), Oknos Yayınları, Ankara, Kasım 1999.
- "Vargas Llosa: García Márquez es un cortesano de Fidel Castro" (Vargas Llosa: Garcia Márquez Fidel Castro'nun Saray Çevresine Mensup Biridir), *El Mundo*, Madrid, 3 Mayıs 2003.
- Enciclopedia Santillana, Grupo Santillana de Editores, S. A., Barcelona, 2001.